

Verplichte kantoorroulatie in de financiële sector

Karel Boonzaaijer, Fieke van der Lecq en Sander van Veldhuizen

SAMENVATTING De Nederlandse wetgever geeft voor OOB's een nieuwe regel van verplichte accountantskantoorroulatie na iedere periode van tien jaar, die van kracht wordt op 1 januari 2016. Dit artikel verkent de concurrentie-effecten van de maatregel en de implicaties daarvan voor de prijs en kwaliteit van OOB-controlediensten voor cliënten in de Nederlandse financiële sector. In sommige scenario's ontstaan allocatieproblemen waardoor niet alle cliënten kunnen worden bediend. Oligopolie modellen indiceren dat verplichte kantoorroulatie kan leiden tot minimale servicedifferentiatie en daarmee tot lagere kwaliteit van controlediensten voor veel controlecliënten. De mededinging loopt gevaar en naar verwachting zullen prijzen stijgen.

RELEVANTIE VOOR DE PRAKTIJK Recente wetgeving stelt accountantskantoorroulatie in de OOB-controlemarkt verplicht, met verstrekende gevolgen voor accountantsorganisaties en hun cliënten. Dit artikel analyseert de gevolgen voor de marktwerking en de implicaties daarvan op het gebied van prijs en kwaliteit van controlediensten en komt met beleidsaanbevelingen om het risico van het vastlopen van de Nederlandse controlemarkt, verslechterde controlekwaliteit en een hogere controleprijs te verkleinen.

1 Inleiding

1.1 Actualiteit regelgeving

Op 1 januari 2013 is de Wet op het accountantsberoep (Wab) van kracht geworden.¹ Een van de aangenomen amendementen op de Wab verplicht organisaties van openbaar belang (OOB's) na iedere periode van acht aaneengesloten jaren te wisselen van accountantskantoor dat de wettelijke jaarrekeningcontrole uitvoert. Pas na een afkoelingsperiode van twee jaar mag het voormalige kantoor de wettelijke controle hervatten. Deze verplichte roulatie wordt van kracht op 1 januari 2016.

In Europa is vergelijkbare wetgeving geïntroduceerd,² voortgekomen uit een debat naar aanleiding van een groenboek uit 2010 (European Commission, 2010, 2011, 2013). Europa introduceert verplichte kantoorroulatie na een maximale periode van tien aaneenge-

sloten jaren en Lidstaten hebben daarbij de mogelijkheid om deze periode te verlengen tot twintig jaar indien een openbare aanbesteding heeft plaatsgevonden na afloop van de eerste periode van tien jaar.³ Europa hanteert een afkoelingsperiode van vier jaar. De genoemde perioden gelden als een maximumbepaling en Lidstaten kunnen in hun nationale wetgeving dus ook kortere rotatieperioden vaststellen.

De Nederlandse regel van verplichte roulatie na iedere periode van acht jaar zonder enige uitzonderingsbepaling is stringenter dan de nieuwe Europese regel. Alleen de afkoelingsperiode van twee jaar zal moeten worden verlengd naar de Europese termijn van vier jaar (Autoriteit Financiële Markten, 2013b). De Minister van Financiën heeft toegezegd ook de roulatietermijn te verlengen tot tien jaar, maar is vooralsnog niet van plan de Nederlandse wet in andere opzichten in lijn te brengen met de Europese overeenkomst.⁴ De Europese roulatieregeling is opgenomen in een herziening van Richtlijn 2006/43/EG.⁵ In april 2014 is deze formeel aangenomen door het Europees Parlement en de Europese Raad. Na de publicatie in het Publicatieblad van de EU dienen de wijzigingen binnen twee jaar door de Lidstaten te worden geïmplementeerd in hun nationale wetgeving. Daarbij geldt voor de verplichte kantoorroulatie een overgangsregeling en stapsgewijze invoering: naarmate de cliënt-kantoorrelatie langduriger bestaat, wordt de roulatie trapsgewijs eerder verplicht gesteld. Daarentegen zullen in de Nederlandse situatie alle OOB's die in 2016 langer dan tien jaar verbonden zijn aan het huidige accountantskantoor in dat jaar verplicht moeten wisselen.

1.2 Probleemstelling

Dit artikel analyseert de implicaties van de Nederlandse regel van verplichte accountantskantoorroulatie voor Nederlandse banken en verzekeraars. De accountant speelt een centrale rol in het verschaffen van zekerheid van informatie. Een betrouwbare accountantsverklaring kan zorgen in de samenleving over de financiële gezondheid van financiële instellingen verminderen (o.a. Commissie De Wit, 2010; Autoriteit Financiële Markten, 2010, 2012; Majoor, 2012; Van Nieuw Amerongen & Quadackers, 2012).

Met verplichte kantoorroulatie wordt beoogd de onafhankelijkheid van de accountant te vergroten en daarmee de kwaliteit en betrouwbaarheid van de accountantsverklaring te verhogen (o.a. European Commission, 2010; Autoriteit Financiële Markten, 2012; Competition Commission, 2013a, 2013b). De analyse in dit artikel laat zien dat invoering van deze maatregel mogelijk additionele problemen in de markt voor OOB-controlediensten creëert. De onderzoeksvraag luidt: Wat zijn de concurrentie-effecten van verplichte roulatie van accountantskantoren voor cliënten uit de financiële sector? We beperken onze analyse tot de Nederlandse markt voor OOB-controlediensten in de bancaire en verzekeringssector.

Ter beantwoording worden in paragraaf 2 de kenmerken van de (concurrentie in de) OOB-controlemarkt voor grote banken en verzekeraars als cliënten in kaart gebracht om daaruit te kunnen afleiden welke concurrentiemodellen van toepassing zijn. Paragraaf 3 beschrijft de consequenties van de geïntroduceerde regel voor een set scenario's, waarbij wordt onderzocht of het risico op allocatieproblemen in genoemd deel van de controlemarkt toeneemt. In paragraaf 4 wordt een theoretisch concurrentiemodel uiteengezet en toegepast op de betreffende controlemarkt. Conclusies, discussie en aanbevelingen volgen in paragraaf 5.

2 Marktkenmerken

2.1 Marktconcentratie

OOB's zijn wettelijk verplicht tot het afnemen van controlediensten van een OOB-vergunninghoudend accountantskantoor⁶ en kunnen deze diensten niet vervangen door diensten buiten deze markt (Autoriteit Financiële Markten, 2014). De aanbodkant van deze markt is sterk geconcentreerd. De vier grootste aanbieders van OOB-controlediensten (Deloitte, EY, KPMG en PwC), ook wel de Big Four genoemd, nemen 98% van de totale omzet uit wettelijke OOB-controles voor hun rekening en 91% van het totale aantal wettelijke OOB-controles (Autoriteit Financiële Markten, 2013a). De OOB-controlemarkt kan daarmee worden gekarakteriseerd als een oligopolie.

2.2 Differentiatie en complexiteit

Concurrentie in de controlemarkt vindt plaats op basis van differentiatie op prijs en service. Concurrentie op basis van prijs, dat wil zeggen de hoogte van de controlevergoeding, blijkt meestal niet doorslaggevend in de markt voor OOB-controlediensten. Controlediensten door verschillende accountantskantoren zijn namelijk imperfecte substituten: aangezien cliënten heterogeen zijn, leidt verschillende specialisatie van kantoren en bijbehorende controleteams tot differentiatie van de dienstverlening (Arruñada & Paz-Ares, 1997). Accountants specialiseren zich in bepaalde sec-

toren en cliënten zijn bereid om een premie te betalen voor een bedrijfstakspecialist (Craswell, Francis & Taylor, 1995; Francis, Reichelt & Wang, 2005; Numan & Willekens, 2012a). Omdat de controledienst een ervarings- en vertrouwensgoed⁷ is, zijn cliënten ook bereid om een dergelijke premie te betalen voor accountants met een goede reputatie, voor marktleiders en voor Big Four kantoren (Hay, Knechel & Wong, 2006; Numan & Willekens, 2012b; Scot & Gist, 2013). Accountantskantoren kunnen deze factoren gebruiken als een differentiatiestrategie om zo een concurrentievoordeel te verkrijgen en te onderhouden.

Ingezoomd op de financiële sector betreft heterogeniteit van cliënten verscheidene kenmerken. Cliënten richten hun activiteiten op een (combinatie van) verschillende sector(en), zoals bankwezen, verzekeringen, vermogensbeheer en/of pensioenen. Daarnaast verschilt de internationale dimensie: sommige cliënten zijn actief in meerdere landen en zelfs werelddelen. Deze factoren maken de controleopdracht bij de ene cliënt meer complex dan die bij een ander. Ook de mate van complexiteit van de groepsstructuur van de cliënt is van belang. Financiële conglomeraten, die actief zijn in diverse branches, kennen doorgaans een complexe structuur met veel dochterondernemingen. Verder wordt de mate van complexiteit bepaald door de van toepassing zijnde boekhoudstandaarden en de mogelijke interpretaties van de IFRS.

Ook aan de aanbodzijde is sprake van heterogeniteit: accountantskantoren en bijbehorende controleteams verschillen eveneens in de mate waarin zij zich hebben gespecialiseerd in een bepaalde sector of in de wetten en gebruiken in verschillende landen. Daarnaast hebben sommige kantoren zich voornamelijk gespecialiseerd in de advies- en andere meer in de controlepraktijk. Er kunnen daarom verschillen bestaan tussen accountantskantoren en controleteams ten aanzien van de prijs en de service waarmee zij een complexe cliënt controleren. In de Nederlandse situatie bestaan deze verschillen ook tussen de Big Four. Zo blijkt bijvoorbeeld dat Deloitte momenteel niet actief is binnen de Nederlandse markt voor de wettelijke controle van grotere banken en verzekeraars (zie tabel 1).

Aangezien cliënten heterogeen zijn, is er niet een enkel accountantskantoor dat tegelijkertijd voor iedere cliënt het meest geschikt is. Aldus kunnen de kantoren zowel prijs- als servicedifferentiatie realiseren.

3 Scenarioanalyse

3.1. Uitgangspunten

Deze paragraaf beschrijft de consequenties van de geïntroduceerde kantoorroulatie voor het risico op allocatieproblemen in de controlemarkt voor een set scenario's in een afgebakende markt, meer specifiek vier grote Nederlandse banken (ABN AMRO Bank, Rabobank, ING

Tabel 1 Accountantsbenoemingen

Deze tabel presenteert de benoemingen door Nederlandse grootbanken en -verzekeraars (controlecliënten) van accountantskantoren voor de boekjaren 2002-2012. Daarnaast worden, indien van toepassing, de (her)benoemingen door de Algemene Vergadering van Aandeelhouders voor de komende jaren weergegeven. Gegevens zijn afkomstig uit de jaarverslagen van de betreffende controlecliënten.

	Achmea	Aegon	Delta Lloyd	ABN AMRO Bank	Rabobank	SNS REAAL	SNS Bank	ING Group**	ING Insurance**	ING Bank**
2017										
2016		PwC*								
2015		PwC*			EY*			EY*	EY*	EY*
2014	PwC*	PwC*	EY*	KPMG*	EY*			EY*	EY*	EY*
2013	PwC*	EY*	EY*	KPMG*	EY*	KPMG*		EY*	EY*	EY*
2012	PwC	EY	EY	KPMG	EY	KPMG	KPMG	EY	EY	EY
2011	PwC	EY	EY	KPMG	EY	KPMG	KPMG	EY	EY	EY
2010	KPMG	EY	EY	KPMG	EY	KPMG	KPMG	EY	EY	EY
2009	KPMG	EY	EY	Deloitte	EY	KPMG	KPMG	EY	EY	EY
2008	KPMG	EY	EY	Deloitte	EY	KPMG	KPMG	EY	EY	EY
2007	KPMG	EY	PwC	EY	EY	KPMG		EY	EY	KPMG
2006	KPMG	EY	PwC	EY	EY	KPMG		EY	EY	KPMG
2005	KPMG	EY	PwC	EY	EY	KPMG		EY	EY	KPMG
2004	KPMG	EY	PwC	EY	EY	KPMG		EY	EY	KPMG
2003	KPMG	EY	PwC	EY	EY	KPMG		EY	EY	KPMG
2002	KPMG	EY	PwC	EY	EY	KPMG		EY	EY	KPMG

*) Dit accountantskantoor is (her)benoemd door de Algemene Vergadering van Aandeelhouders van de bijbehorende controlecliënt voor het desbetreffende financiële jaar.

**) In 2007 heeft ING gerapporteerd dat de voorkeur uitging naar één accountant voor ING Group, ING Insurance en ING Bank vanwege een meer efficiënte en snelle bediening, waarschijnlijk ook tegen lagere kosten.

Bank, SNS Bank) en vijf grote Nederlandse verzekeraars⁸ (Achmea, Aegon, Delta Lloyd, ING Insurance, SNS REAAL). De belangrijkste en meest complexe financiële dienstverleners, goed voor 81% van de controlemarkt binnen deze sector, zijn daarmee inbegrepen. Tabel 1 presenteert de ontwikkelingen in de relaties tussen genoemde controlecliënten en accountantskantoren.

De verplichte kantoorroolatie treedt in werking op 1 januari 2016. ING en Rabobank hebben EY reeds herbenoemd tot en met boekjaar 2015. Wanneer Delta Lloyd haar relatie met EY tot en met boekjaar 2015 handhaaft en SNS hetzelfde doet met KPMG, dan zullen ING, Rabobank, Delta Lloyd⁹ en SNS gelijktijdig van accountant moeten wisselen vanaf boekjaar 2016. EY riskeert verlies van veel marktaandeel en moet SNS binnenhalen om in deze markt actief te blijven. Als alternatief kan EY ook ABN AMRO of Achmea proberen te overtuigen om eerder dan vereist te rouleren en

de controleopdracht per boekjaar 2016 verwerven. Deloitte heeft uitsluitend ABN AMRO gecontroleerd voor de boekjaren 2008 en 2009. PwC wint marktaandeel, hoewel bescheiden met een of twee verzekeraars en gepaard gaande met grote investeringen in capaciteitsuitbreiding. Figuur 1 illustreert de benodigde capaciteit in deze deelmarkt.

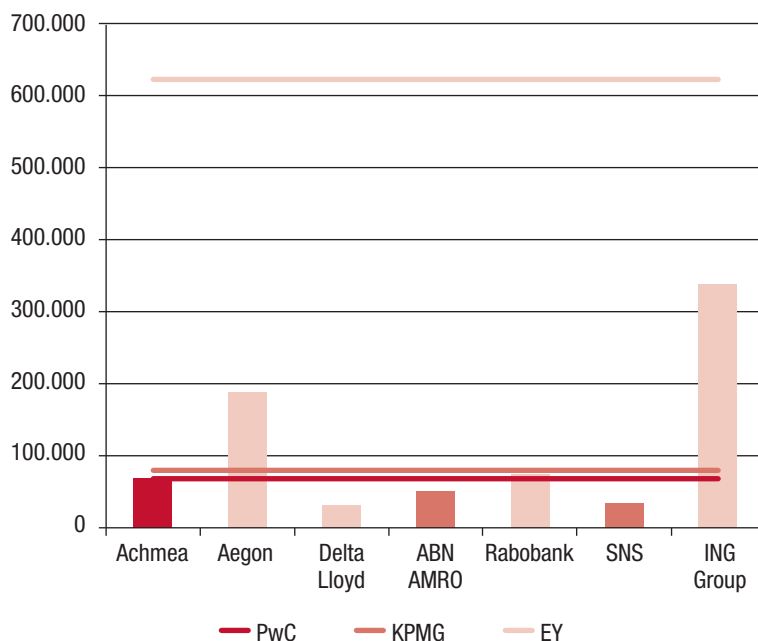
De figuur toont het aantal uren (voor controle- en niet-controlediensten) dat deze cliënten in boekjaar 2012 nodig hadden. Het aantal benodigde uren voor controlediensten is benaderd door de controlevergoeding, die (verplicht) is vermeld in de jaarverslagen van de OOB-clients, te delen door het gemiddelde uurtarief van controlediensten van het bijbehorende accountantskantoor. Tabel 2 geeft de controlevergoedingen in deze deelmarkt weer. De benadering voor het gemiddelde uurtarief van een controledienst is berekend uit de omzet uit controlepraktijkdiensten en het aantal fte's werkzaam

in de controlepraktijk, zoals gepubliceerd in de transparantieverslagen van de accountantskantoren, vergezeld van de aanname dat een (productief) werkjaar ongeveer 1.300 uur bedraagt. De verticale balken tonen de benodigde capaciteit in controle-uren per cliënt en de horizontale lijnen illustreren de totale capaciteit per accountantskantoor. De figuur toont de capaciteitsuitbreiding bij PwC sinds zij vanaf boekjaar 2014 de controle van Aegon heeft overgenomen van EY. Verder valt op dat EY met Aegon, ING en Rabobank verreweg de meeste capaciteit nodig had in boekjaar 2012, wat waarschijnlijk is ingegeven door de internationale component van de controle. De figuur illustreert de consequenties voor de controlemarkt als EY in boekjaar 2016 gedwongen wordt om de controle van deze drie grote cliënten over te dragen aan een ander kantoor.

Het lijkt aannemelijk te veronderstellen dat de Nederlandse organisaties van Deloitte en mogelijk ook PwC over onvoldoende capaciteit beschikken om meerdere controlecliënten over te nemen vanaf boekjaar 2016. Het is de vraag of en in hoeverre de internationale organisaties ingezet zullen worden om nieuwe controlecliënten aan te trekken. Dit zal onder meer afhangen van de strategie van de desbetreffende kantoren, waarbij de verplichte scheiding van controle en advies een belangrijke rol zal spelen in deze beslissing. Indien genoemde kantoren niet besluiten deze controlecliënten in hun portefeuille op te willen nemen, dan ontstaan allocatieproblemen indien KPMG niet in staat is om drie nieuwe grote cliënten uit de financiële sector te controleren terwijl het alleen SNS verliest, of wanneer Delta Lloyd, ING en/of Rabobank niet voor KPMG kiezen.

Met de accountantsbenoemingen uit tabel 1 als uitgangspunt zijn voor verschillende scenario's de mogelijke uitkomsten van accountantsselectie uitgewerkt. Het aantal alternatieve combinaties voor vijftien verschillende scenario's is weergegeven in tabel 3. Het is opvallend dat Deloitte nagenoeg ontbreekt in de onderzochte deelmarkt. We nemen daarom in een aantal scenario's aan dat Deloitte zich in Nederland niet gaat richten op cliënten uit de financiële sector. Daarnaast veronderstellen we dat het moeilijk is voor Big Four kantoren op korte termijn voldoende additionele capaciteit te vinden. Daarmee abstraheren we van de mogelijkheid dat kantoren internationale teams naar Nederland halen en dat controleteams overstappen naar andere kantoren, omdat beide ontwikkelingen zich niet op korte termijn in Nederland zullen voordoen. Op langere termijn is dit evenwel denkbaar, maar het overstappen van controleteams waardoor zij bij dezelfde controlecliënten kunnen blijven, is in tegenspraak met de geest van de amendementen in de Wet toezicht accountantsorganisaties (Wta). SNS is de eerste controlecliënt die in staat is om van accountant te rouleren (vanaf boekjaar 2014). Wie het eerste wisselt wordt nog niet geconfronteerd met een verzadigde markt. Maar als SNS een ander kan-

Figuur 1 Benodigde uren (controle- en niet-controlediensten) voor OOB-clients in boekjaar 2012 en totale capaciteit

Tabel 2 Honoraria accountants boekjaar 2012.

	Controle jaarrekening	Overige controle-opdrachten
ING Group	€ 37.000.000	€ 10.000.000
Aegon	€ 19.000.000	€ 7.000.000
Rabobank	€ 10.000.000	€ 3.000.000
ABN AMRO	€ 6.000.000	€ 4.000.000
Achmea	€ 6.000.000	€ 1.000.000
SNS	€ 3.803.000	€ 1.179.000
Delta Lloyd	€ 3.200.000	€ 700.000

Bron: Jaarverslagen.

toor dan EY benoemt, dan zal het aantal mogelijkheden voor de andere cliënten aanzienlijk afnemen. Vandaar dat ook deze restrictie in een aantal scenario's wordt meegenomen. In tabel 3 toont kolom twee de input van scenariorestricties en kolom drie het aantal verschillende marktverdelingen in het verplichte roulatiejaar 2016. De tabel toont het aantal alternatieve relaties tussen de financiële ondernemingen en de Big Four die mogelijk zijn en geeft een indicatie van allocatieproblemen in de controlemarkt voor het boekjaar 2016.

3.2 Uitkomsten

De onderzochte scenario's zijn gegroepeerd naar uitgangspunten. In de scenario's 1-1 tot 1-4 is het aantal alternatieve marktverdelingen voor boekjaar 2016 bepaald voor (variaties op) het scenario dat controlecliënten niet uitsluitend van accountantskantoor wisse-

len indien zij daartoe verplicht zijn. Ondernemingen kunnen eerder dan 2016 rouleren op voorwaarde dat de Algemene Vergadering van Aandeelhouders (AVA) nog geen accountant heeft (her)benoemd. SNS kan in dat geval vanaf boekjaar 2014 wisselen. Achmea, Delta Lloyd en ABN AMRO kunnen rouleren vanaf boekjaar 2015. ING en Rabobank roteren niet eerder dan boekjaar 2016. De AVA van Aegon heeft PwC reeds benoemd tot en met de jaarrekening van 2016 en Aegon zal dat jaar dus niet roteren. Bovendien is de restrictie opgenomen dat accountantskantoren slechts één nieuwe financiëlesectorcliënt per jaar kunnen gaan contro-

leren. Verruiming van deze restrictie zal het aantal uitkomsten in de scenario's 1-1 tot 1-4 zodanig doen toenemen dat geen allocatieproblemen worden verwacht. In het algemene scenario 1-1 is het aantal verdelingen groot, maar problemen kunnen ontstaan als Deloitte niet deelneemt. Voor scenario's 1-3 en 1-4 geldt dat als SNS PwC benoemt, Delta Lloyd uitsluitend KPMG kan benoemen wil de markt niet vastlopen. Als Delta Lloyd daarentegen PwC benoemt, zal SNS binnen dit scenario moeten opteren voor EY. Ook wanneer Delta Lloyd later overstapt dan boekjaar 2015 loopt de markt in deze scenario's vast.

Tabel 3 Aantal alternatieve combinaties in verschillende scenario's

Deze tabel presenteert het aantal alternatieve combinaties in 15 verschillende scenario's. Kolom 2 toont de input van scenario-restricties en kolom 3 toont het aantal verschillende mogelijke marktverdelingen in het verplichte roulatiejaar 2016.

Scenario nummer	Restricties	Aantal alternatieve combinaties in 2016
1-1	Cliënten wisselen niet alleen indien verplicht van accountant; Accountantskantoren kunnen maximaal één nieuwe cliënt per jaar controleren.	572
1-2	Cliënten wisselen niet alleen indien verplicht van accountant; Accountantskantoren kunnen maximaal één nieuwe cliënt per jaar controleren; SNS (wisselt als eerste en) benoemt een ander kantoor dan EY.	354
1-3	Cliënten wisselen niet alleen indien verplicht van accountant; Accountantskantoren kunnen maximaal één nieuwe cliënt per jaar controleren; Deloitte richt zich niet op de Nederlandse financiële sector.	32
1-4	Cliënten wisselen niet alleen indien verplicht van accountant; Accountantskantoren kunnen maximaal één nieuwe cliënt per jaar controleren; SNS (wisselt als eerste en) benoemt een ander kantoor dan EY; Deloitte richt zich niet op de Nederlandse financiële sector.	8
2-1	Cliënten wisselen alleen indien verplicht van accountant; Accountantskantoren kunnen maximaal twee nieuwe cliënten per jaar controleren.	60
2-2	Cliënten wisselen alleen indien verplicht van accountant; Accountantskantoren kunnen maximaal twee nieuwe cliënten per jaar controleren; SNS (wisselt als eerste en) benoemt een ander kantoor dan EY.	36
2-3	Cliënten wisselen alleen indien verplicht van accountant; Accountantskantoren kunnen maximaal twee nieuwe cliënten per jaar controleren; Deloitte richt zich niet op de Nederlandse financiële sector.	9
2-4	Cliënten wisselen alleen indien verplicht van accountant; Accountantskantoren kunnen maximaal twee nieuwe cliënten per jaar controleren; SNS (wisselt als eerste en) benoemt een ander kantoor dan EY; Deloitte richt zich niet op de Nederlandse financiële sector.	3
3-1	Cliënten wisselen alleen indien verplicht van accountant; EY en KPMG kunnen maximaal twee nieuwe cliënten per jaar controleren, Deloitte en PwC maximaal één .	18
3-2	Cliënten wisselen alleen indien verplicht van accountant; EY en KPMG kunnen maximaal twee nieuwe cliënten per jaar controleren, Deloitte en PwC maximaal één ; SNS (wisselt als eerste en) benoemt een ander kantoor dan EY.	6
3-3	Cliënten wisselen alleen indien verplicht van accountant; EY en KPMG kunnen maximaal twee nieuwe cliënten per jaar controleren, PwC maximaal één ; Deloitte richt zich niet op de Nederlandse financiële sector.	3
3-4	Cliënten wisselen alleen indien verplicht van accountant; EY en KPMG kunnen maximaal twee nieuwe cliënten per jaar controleren, PwC maximaal één ; SNS (wisselt als eerste en) benoemt een ander kantoor dan EY; Deloitte richt zich niet op de Nederlandse financiële sector.	0
4-1	Cliënten wisselen alleen indien verplicht van accountant; Accountantskantoren kunnen maximaal één nieuwe cliënt per jaar controleren.	6
4-2	Cliënten wisselen alleen indien verplicht van accountant; Accountantskantoren kunnen maximaal één nieuwe cliënt per jaar controleren; SNS (wisselt als eerste en) benoemt een ander kantoor dan EY.	0
4-3	Cliënten wisselen alleen indien verplicht van accountant; Accountantskantoren kunnen maximaal één nieuwe cliënt per jaar controleren; Deloitte richt zich niet op de Nederlandse financiële sector.	0

In de scenario's 2-1 tot 2-4 wordt het scenario enerzijds beperkt tot de situatie dat controlecliënten uitsluitend roteren indien zij daartoe verplicht zijn. In dat geval rouleren alleen Delta Lloyd, ING, Rabobank en SNS in boekjaar 2016. Anderzijds wordt de restrictie van beperkte controlecapaciteit per accountantskantoor verruimd van maximaal één naar maximaal twee nieuwe controlecliënten per jaar. In het algemene scenario (2-1) zijn zestig verschillende uitkomsten mogelijk. In variaties op dit scenario met aanvullende veronderstellingen neemt het aantal uitkomsten af. Zonder deelname van Deloitte blijven, ceteris paribus, negen verschillende combinaties mogelijk; als SNS bovendien EY niet benoemt resteren er slechts drie. In dit scenario (2-4) participeert EY niet in de markt en controleren KPMG en PwC ieder twee nieuwe controlecliënten in boekjaar 2016. PwC zal vier grote en complexe financiëlesectorcliënten moeten controleren in boekjaar 2016 en het is de vraag of dit realistisch, haalbaar en wenselijk is. Momenteel heeft EY het grootste marktaandeel in deze deelmarkt en een vertrek uit deze markt zal als stevig verlies gelden.

In de scenario's 3-1 tot 3-4 wordt onderscheid gemaakt in de controlecapaciteit van EY en KPMG enerzijds (maximaal twee nieuwe controlecliënten) en Deloitte en PwC anderzijds (maximaal één). Het aantal uitkomsten daalt aanzienlijk, resulterend in verstopping van de markt in scenario 3-4.

In de scenario's 4-1 tot 4-3 geldt de beperking van maximaal één nieuwe controlecliënt per jaar voor ieder accountantskantoor. Zowel ingeval SNS EY niet benoemt als wanneer Deloitte niet participeert, is geen volledige allocatie mogelijk.

We concluderen dat door verplichte accountantskantoorrotatie het risico ontstaat dat de markt vastloopt. In een markt met slechts drie of vier aanbieders worden meerdere controlecliënten tegelijkertijd gedwongen hun huidige accountantskantoor te verlaten terwijl waarschijnlijk niet alle resterende kantoren hen kunnen overnemen. Dit wordt voornamelijk veroorzaakt doordat EY de meeste van haar cliënten in deze deelmarkt verliest, terwijl de overige kantoren hun huidige cliëntele grotendeels nog een aantal jaren mogen bedienen. Een verstopte markt vergroot de kans dat kantoren hun cliënten uitwisselen of de markt onderling verdelen, om zodoende allocatieproblemen te voorkomen. Ook is denkbaar dat controleteams van kantoor gaan wisselen, maar deze mogelijkheid is in onze analyse buiten beschouwing gelaten.

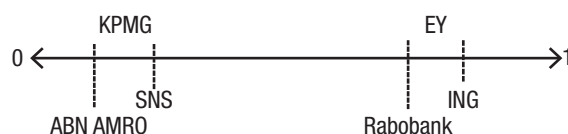
4 Concurrentiemodellen

De in paragraaf 3 beschreven scenario's dienen ter verkenning van de problematiek in termen van aantallen mogelijke uitkomsten. In deze paragraaf wordt nader ingegaan op de onderliggende dynamiek bij de allocaties.¹⁰ Daartoe wordt gebruik gemaakt van concurren-

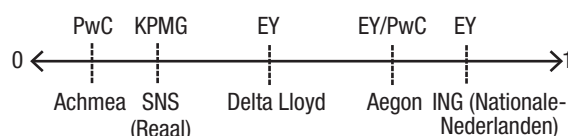
tiemodellen. In paragraaf 2 is beschreven dat de onderzochte controlemarkt zich kenmerkt door concurrentie op basis van prijs en horizontale service-differentiatie als signaal van specifieke controlekwaliteit en geschiktheid. Deze kenmerken komen overeen met de oligopolistische concurrentiemodellen van Hotelling en Salop (vgl. Toolsema, 2001; Schargrodsky & Sturzenegger, 2000; Numan & Willekens, 2012a, 2012b; Bleibtreu & Stefani, 2012, 2013; Gerakos & Syverson, 2013), die gebaseerd zijn op Bertrand (prijs) concurrentie met horizontale differentiatie.¹¹

Hotelling (1929) en Salop (1979) ontwikkelden ruimtelijke concurrentiemodellen in markten met twee of meer aanbieders. In deze modellen kan locatie een breed spectrum van producteigenschappen weerspiegelen en daarom kunnen beide modellen worden gebruikt voor tal van differentiatieproblemen. In ons onderzoek is de specifieke locatie van een controlecliënt in deze modellen diens voorkeur voor de complexiteit van een controledienst. In paragraaf 2.2 is beschreven dat accountantskantoren zich specialiseren in verschillende (complexiteitsniveau van) controlecliënten, vandaar dat zij zich op verschillende locaties op de Hotelling-lijn of Salop-cirkel bevinden. Figuren 2 en 3 illustreren de Hotelling-lijn voor de huidige situatie van de bank- respectievelijk verzekeringsinstellingen die in paragraaf 3 zijn besproken. De horizontale as indiceert het relatieve complexiteitsniveau: hoe dichterbij nul des te minder complex en hoe dichterbij één des te meer complex de controledienstverlening is. De complexiteitsniveaus van de verschillende controlecliënten zijn een indicatie op basis van de totale jaarlijkse controlekosten, de balansomvang, internationale verwevenheid en de combinatie van verschillende sectoren waarin de cliënt opereert. De geschatte plaatsing op de complexiteitsas is niet relevant voor de werking of uitkomsten van het model, maar dient uitsluitend ter illustratie van de Hotelling-dynamiek.

Figuur 2 Cliënten uit de banksector en controledifferentiatie

Figuur 3 Cliënten uit de verzekeringssector en controledifferentiatie

We veronderstellen dat het nut dat cliënten uit controlediensten verkrijgen afhankelijk is van de kwaliteit van deze service en de controlekosten die zij moeten betalen. Afstanden op de Hotelling-lijn worden bepaald door het verschil tussen de kenmerken en complexiteitsniveaus van cliënten versus die van hun kantoren en die tussen kantoren onderling. Het reizen over de Hotelling-lijn naar de locatie van de controledienst veroorzaakt negatief nut: wanneer accountantskantoren niet exact overeenkomen met kenmerken en complexiteitsniveau van de cliënt resulteert dat in lagere kwaliteit van de controledienstverlening naarmate de verschillen toenemen. We veronderstellen een lineaire afname van nut in afstand. Een kwadratische of logaritmische afname zijn niet waarschijnlijk, omdat een toename van het verschil tussen controlecliënt en accountant bij kleine verschillen niet lichter (kwadratisch) of zwaarder (logaritmisch) zal wegen dan bij grote verschillen. Bovendien is de aanschaf van controlediensten wettelijk verplicht en zal dus, in tegenstelling tot een situatie met kwadratische afname, ook geschieden bij grote verschillen tussen cliënt en accountantskantoren.

4.1 Hotelling-model – Twee concurrerende ondernemingen

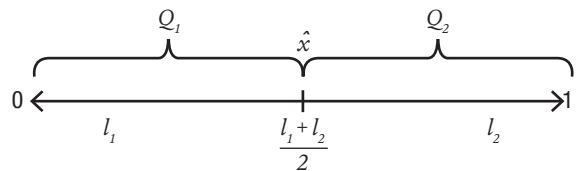
Eerst zal het Hotelling-model van horizontale productdifferentiatie worden toegepast op de controlemarkt (vgl. Belleflamme & Peitz, 2010). Het model is als volgt opgebouwd. Veronderstel twee verschillende accountantskantoren (geïndexeerd door 1 en 2), geplaatst op verschillende locaties van het [0, 1] interval. We veronderstellen een massa 1 van cliënten. Parameter l_i indiceert de locatie van kantoor i , $i = 1, 2$. Parameter p_i duidt de prijs per controle-uur in rekening gebracht door kantoor i aan en Q_i de totale vraag naar controle-uren van kantoor i . We veronderstellen dat de cliëntlocaties x uniform verdeeld zijn over het interval. Parameter q_x indiceert de vraag van cliënt x naar controle-uren, die we exogeen veronderstellen. Het aantal benodigde controle-uren is afhankelijk van cliëntspecifieke eigenschappen en we veronderstellen dat dit geen keuzevariabele van het accountantskantoor is. Het indirecte nut van een cliënt wordt geschreven als $r - \tau q_x |l_i - x| - p_i q_x$ wanneer deze cliënt controleservices afneemt van kantoor i . Aangezien wettelijke controle verplicht is, is de bereidheid tot betalen, weergegeven door r , voldoende groot zodanig dat alle cliënten één accountantskantoor zullen kiezen. De transportkostenparameter τ meet hoe gemakkelijk controlediensten door kantoor 1 kunnen worden vervangen door controlediensten door kantoor 2 en kan worden geïnterpreteerd als de bereidheid van een cliënt tot het benoemen van een accountant met een ander expertiseniveau. Dit hangt ook af van het aantal benodigde controle-uren, want hoe meer uren nodig zijn, hoe meer het verschil tussen cliënt en kantoor van betekenis is. Een toename van het aantal benodigde con-

trole-uren dat cliënten kunnen verwachten bij een kantoor met minder expertise, is reeds verdisconteerd in de transportkostenparameter τ . Transportkosten hebben hier een abstracte connotatie. Ze verwijzen naar het verschil in kwaliteit (sbeleving) van de service van een kantoor door de cliënt. Dit inboeten op de (perceptie van) kwaliteit neemt toe naarmate de verschillen tussen cliënt en kantoor toenemen.

Constante prijzen en endogene locaties

Veronderstel dat accountantskantoren constante en identieke marginale controlekosten c hebben en hun winst $\pi_i = (p_i - c)Q_i(p_1, p_2)$ maximaliseren. De beslissing van cliënt x wordt bepaald door $\max_{i=1,2} \{r - \tau q_x |l_i - x| - p_i q_x\}$. Bij gelijke prijzen wordt de neutrale cliënt \hat{x} gedefinieerd door $\frac{l_1 + l_2}{2}$ (gegeven dat $l_1 < l_2$), zie figuur 4. De totale vraag voor deze kantoren is dan $Q_1(l_1, l_2) = \frac{l_1 + l_2}{2}$, $Q_2(l_1, l_2) = 1 - \frac{l_1 + l_2}{2}$.

Figuur 4 Totale vraag voor kantoor 1 en 2

Wanneer de twee kantoren beslissen hoe zij zich in de controlemarkt positioneren, maximaliseren zij hun winsten ten aanzien van hun eigen locatie gegeven de locatie van hun concurrent. Zij zullen zich daarom beide positioneren op de locatie van de neutrale cliënt \hat{x} . Het unieke Nash-evenwicht, waarbij geen van de accountants zal profiteren van een andere strategie gegeven de strategie van de ander, is $l_1 = l_2 = \frac{1}{2}$. Als $l_1 < l_2 < \frac{1}{2}$ (of $\frac{1}{2} < l_2 < l_1$) is $Q_2 > Q_1$ en dus $\pi_2 > \pi_1$. Kantoor 1 heeft weliswaar een prikkel om af te wijken naar een positie iets rechts (of links) van kantoor 2, maar dit is geen evenwicht omdat in dat geval kantoor 2 een prikkel heeft om af te wijken. Als $l_1 < \frac{1}{2} < l_2$ (of $l_1 > \frac{1}{2} > l_2$) vergroten beide kantoren hun winst met een positie in het midden. Alleen als $l_1 = l_2 = \frac{1}{2}$ heeft geen enkel kantoor een prikkel om af te wijken.

Vanuit maatschappelijk perspectief zijn de beste kantoorlocaties op $\frac{1}{4}$ en $\frac{3}{4}$, omdat in dat geval de totale transportkosten in de markt worden geminimaliseerd. Ten aanzien van de controlemarkt hebben de meeste cliënten in dat geval een accountantskantoor dat hen qua cliëntspecifieke kenmerken redelijk benadert, zowel de minder complexe controlecliënten alsook de meer complexe. Als er daarentegen slechts twee aanbieders in de markt zijn, kiezen zij het Nash-evenwicht in het midden van de markt. Zowel de meest als de minst complexe cliënten worden daardoor benadeeld. Bij drie of meer aanbieders is minimale differentiatie geen evenwichtsuitkomst (Belleflamme & Peitz, 2010). De in paragraaf 3.1 gemotiveerde aanname dat Deloitte in de onderzochte markt (vrijwel) niet participeert,

heeft tot gevolg dat er drie aanbieders actief zijn. Dit aantal daalt verder tot twee wanneer controlecliënten door verplichte kantoorroulatie gedwongen afstand nemen van hun huidige controlekantoor die dan voor de duur van de afkoelingsperiode niet meer in de markt is voor deze controlecliënt. Introductie van verplichte roulatie zal de markt vanuit het perspectief van de individuele cliënten leiden tot een situatie met twee kantoren die zich beide op dezelfde plaats in het midden van de markt positioneren.

We kunnen concluderen dat wanneer prijzen gelijk zijn – of cliënten ongevoelig zijn voor de prijs – verplichte roulatie zal leiden tot minimale controledifferentiatie en dus tot een lagere kwaliteit van de controlewerkzaamheden voor het grootste deel van de cliënten, die niet overeenstemmen met hun accountant. Terwijl verplichte kantoorroulatie ten doel heeft om de onafhankelijkheid van de accountant en daarmee de kwaliteit van de controle te vergroten, ontstaan er tevens prikkels voor accountants om zich niet langer te differentiëren, resulterend in een lagere controlekwaliteit. Merk op dat dit probleem niet zou zijn ontstaan bij periodieke openbare aanbesteding in plaats van verplichte roulatie.

4.2 Salop-model – Meerdere concurrerende ondernemingen

In het algemeen spelen er altijd twee krachten een rol, namelijk het concurrentie-effect en het marktomvang-effect (Belleflamme & Peitz, 2010). Vanuit het oogpunt van de concurrentiepositie willen accountantskantoren zich onderscheiden (door zich zover mogelijk van elkaar in de markt te positioneren) en zo hun marktmacht vergroten. Om hun marktaandeel te vergroten willen accountantskantoren zich daarentegen zodanig positioneren dat zij het beste voldoen aan de wensen van zoveel mogelijk verschillende cliënten (door zich zo dicht mogelijk bij hun naaste concurrent te positioneren). Wanneer de controleprijs voor cliënten niet op de top van de lijst met selectiecriteria staat of wanneer slechts twee aanbieders actief zijn op de markt, zal het marktomvang-effect doorslaggevend zijn. Om niettemin ook het concurrentie-effect van verplichte kantoorroulatie op de controleprijs te onderzoeken, kunnen we overeenkomstig Salop (1979) de analyse uitbreiden tot een markt met n kantoren (vgl. Belleflamme & Peitz, 2010). In dit model zijn accountantskantoren gepositioneerd op een cirkel waarop controlecliënten gelijkmatig zijn verdeeld. Specifieke cliëntexpertise bestaat uit een mix van de (combinatie van) sectoren en verschillende landen waarin controlecliënten en accountantskantoren opereren en de verschillende van toepassing zijnde boekhoudstandaarden waarmee zij te maken hebben. Dit kan als een cirkel worden gezien, aangezien de verschillende combinaties van de genoemde factoren elkaar meer of minder benaderen.

Endogene prijzen en constante locaties

Cliënten besluiten hun controleservices af te nemen bij het kantoor met de laagste geaggregeerde prijs: de som van de controleprijs p_i maal het aantal controle-uren q_x en het aantal controle-uren maal de transportkosten τ , dat is de ‘prijs’ voor de afstand in gewenste cliëntspecialisatie en -ervaring die moet worden overbrugd. Deze beslissing van iedere controlecliënt wordt bepaald door $\max_{k=i,i+1} \{r - \tau q_x |l_k - x| - p_i q_x\}$. Cliënt x is gepositioneerd tussen kantoren $k = i, i + 1$. In een situatie waarin accountantskantoren zich op gelijke afstand van elkaar op de cirkel bevinden, wordt kantoor k 's locatie bepaald door $l_k = \frac{k}{n}$.

De neutrale cliënt $\hat{x}_{i,i+1}$, die bij gelijke prijzen geen voorkeur heeft voor kantoor i of diens buurman $i + 1$, kan worden gevonden middels de volgende vergelijking: $r - \tau q_x (\hat{x}_{i,i+1} - \frac{i}{n}) - p_i q_x = r - \tau q_x (\frac{i+1}{n} + \hat{x}_{i,i+1}) - p_{i+1} q_x$, oftewel $\hat{x}_{i,i+1} = \frac{2i+1 + \frac{p_i - p_{i+1}}{\tau}}{2n}$. Op dezelfde wijze kunnen we de cliënt zonder voorkeur voor kantoor i of $i + 1$ definiëren als $\hat{x}_{i,i} = \frac{2i-1}{2n} + \frac{p_i - p_{i-1}}{2\tau}$. Alle cliënten met voorkeuren tussen $\hat{x}_{i,i}$ en $\hat{x}_{i,i+1}$ worden aangetrokken door kantoor i . In een symmetrisch evenwicht berekenen alle accountants dezelfde controleprijs $p = p_{i-1} = p_{i+1}$. De totale vraag voor kantoor i is dan $Q_i(p,p) = (\frac{2i-1}{2n} + \frac{p_i - p_{i-1}}{2\tau}) - (\frac{2i+1}{2n} + \frac{p_{i+1} - p_i}{2\tau}) = \frac{1}{n} + \frac{p - p}{\tau}$. Evenals voor het Hotelling-model veronderstellen we ook hier dat controlekantoren constante en identieke marginale controlekosten c hebben en hun winst $\pi_i = (p_i - c)Q_i(p_i, p_j)$ maximaliseren. Kantoor i 's winstfunctie kan dan worden geschreven als $\pi_i = (p_i - c)(\frac{1}{n} + \frac{p_i - p_j}{\tau})$. De eerste orde voorwaarde voor winstmaximalisatie $\frac{\partial \pi_i}{\partial p_i} = \frac{1}{n} + (p - 2p_i + c)/\tau = 0$. Door $p_i = p$ te zetten, vinden we de evenwichtsprijs: $p = c + \frac{\tau}{n}$.

Als gevolg van controleservice-differentiatie zijn de vraagfuncties niet perfect prijselastisch. Hoe meer belang cliënten hechten aan specifieke kantoorkenmerken en competentie, hoe groter dus τ , hoe hoger de prijskostenmarge van de accountantskantoren in de evenwichtssituatie. Anders gezegd: hoe meer cliënten verschillen, hoe meer marktmacht accountantskantoren kunnen verkrijgen door te differentiëren in bedrijfstakspecialisatie, reputatie, ervaring en expertise. Ook het aantal concurrerende controlekantoren beïnvloedt de evenwichtsprijs: hoe groter het aantal, hoe lager de controleprijs. Het effect van de bereidheid van cliënten tot het benoemen van een accountant met een ander expertiseniveau, τ , neemt af in het aantal kantoren, n . Hoe groter het aantal controlekantoren is, des te kleiner de onderlinge verschillen zijn en hoe meer concurrentievermogen de controlemarkt heeft. Door verplichte kantoorroulatie wordt het accountantskantoren niet langer toegestaan om een deel van hun cliëntèle te controleren in rotatiejaar 2016. Voor de desbetreffende controlecliënten neemt het aantal aanbieders in de controlemarkt af tot $n - 1$. Omdat $p = c + \frac{\tau}{n}$, zal de evenwichtsprijs naar verwachting stijgen. Tezamen met verplichte kantoorroulatie heeft de wetgever

ook het aanbod van controle- en adviesdiensten door eenzelfde kantoor aan eenzelfde cliënt verboden. Als een cliënt wil vasthouden aan het vigerende kantoor dat adviesdiensten levert, dan is er nog één aanbieder minder, wat de prijs verder zal doen stijgen.

5 conclusie, discussie en aanbevelingen

Nederlandse en Europese wetgeving stelt accountantskantoorroulatie in de OOB-controlemarkt verplicht, met verstreckende gevolgen voor accountantsorganisaties en hun cliënten. Dit artikel heeft de concurrentie-effecten in de OOB-controlemarkt voor Nederlandse bancaire en verzekerings-clieënten geanalyseerd. Uit de scenario-analyse blijkt dat voor sommige cliënten binnen sommige scenario's geen geschikt accountantskantoor beschikbaar is voor boekjaar 2016.

Ook is onderzocht of bestaande oligopolie modellen kunnen worden toegepast op de controlemarkt. Controlecliënten selecteren een accountantskantoor op basis van de controleprijs en waarneembare kantoorkenmerken als signalen van specifieke geschiktheid en kwaliteit. Specifieke competentie blijkt uit de complexiteitskenmerken van de cliënten die een accountantskantoor in het verleden heeft gecontroleerd. Kantoren kunnen deze factoren gebruiken als een differentiatie strategie om zo een concurrentievoordeel te verkrijgen en te behouden. De locatiemodellen van Hotelling en Salop zijn de meest passende oligopolie modellen die beschikbaar zijn. Deze zijn gebaseerd op prijsconcurrentie en horizontale differentiatie. Deze modellen veronderstellen echter wel perfecte informatie en een uniforme verdeling van afnemers, terwijl de OOB-controlemarkt een beperkt aantal cliënten bedient, die bovendien worden gehinderd door asymmetrische informatie¹². De modellen houden bovendien nog geen rekening met zoekkosten.

De conclusie op basis van het Hotelling-model is dat verplichte kantoorroulatie zal leiden tot minimale differentiatie in de markt voor OOB-controlediensten voor cliënten uit de financiële sector wanneer drie aanbieders actief zijn in de uitgangssituatie. De kwaliteit van de controlediensten zal voor het gros van de cliënten lager zijn, aangezien zij minder goed passen bij hun kantoor. Accountantskantoren krijgen prikkels om zich te concentreren op een gemiddeld expertise- en competentieniveau. De conclusie op grond van het Salop-model is dat de markt concurrentievermogen verliest en dat de evenwichtsprijzen per controle-uur naar verwachting zullen stijgen, omdat het prijsopdrijvende effect van de transportkosten voor de cliënt (te interpreteren als diens bereidheid tot benoeming van een accountant met een ander expertiseniveau) daalt in het aantal aanbieders.

De effecten van verplichte roulatie op de interactie tussen accountantskantoren en de invloed op de evenwichtsprijzen kunnen veranderen wanneer de restricties worden verruimd. Zo kunnen in vervolgonderzoek het aantal benodigde controle-uren of de marginale kosten van controlediensten endogeen worden gesteld, wat de resultaten zou kunnen beïnvloeden. Daarnaast kunnen in de modellen de accountantskantoren worden vervangen door de daaraan verbonden partners en controleteams. In andere landen is immers een beweging van controleteams op gang gekomen die ook in Nederland zou kunnen ontstaan. Bovendien zou actieve participatie van Deloitte de negatieve effecten van verplichte roulatie verminderen. Overigens is Deloitte wel actief in de adviesmarkt en dat zou vanwege de verplichte scheiding tussen advies en controle een (bijkomende) reden kunnen zijn zich niet op de controlemarkt te begeven. Het model zou zowel aan realiteitsgehalte als aan complexiteit winnen indien ook deze 'opportunity losses' worden meegenomen. Ook wordt verder onderzoek met een uitbreiding door een model met overstapkosten, ontwikkeld door Klemperer (1987a, 1987b, 1995), aanbevolen. In de eerste jaren van een nieuwe accountant-clieënt-relatie moeten door beide partijen hoge kosten worden gemaakt (o.a. Arruñada & Paz-Ares, 1997; Le Vourc'h & Morand, 2011). Daardoor heeft de keuze voor een bepaald kantoor langetermijneffecten, aangezien de cliënt geconfronteerd wordt met opportuniteitskosten bij een overstap naar een concurrerend kantoor, ook wel overstapkosten genoemd. In het jaar van verplichte kantoorroulatie zijn deze kosten echter niet langer relevant daar zij hoe dan ook moeten worden gemaakt.

Onze verkenning leidt tot de volgende beleidsaanbevelingen. Allereerst ontstaan de door ons beschreven negatieve effecten op het gebied van marktwerking, controlekwaliteit en -prijs niet ingeval van verplichte openbare aanbesteding. Controlecliënten worden dan niet gedwongen om in 2016 hun huidige accountantskantoor te verlaten, waardoor de in paragraaf 3.2 geconstateerde allocatieproblemen niet ontstaan. Ook blijft het aantal aanbieders in de markt bij verplichte aanbesteding gelijk, waardoor de kwaliteits- en prijsgevolgen volgens de Hotelling- en Salopmodellen niet opgaan. De risico's op het vastlopen van de Nederlandse controlemarkt in boekjaar 2016 kunnen aanzienlijk worden verkleind door stapsgewijze invoering van verplichte kantoorroulatie: naarmate de cliënt-kantoorroulatie langduriger bestaat, wordt de roulatie trapsgewijs eerder verplicht gesteld. Deze mogelijkheid is wel in de Europese, maar vooralsnog niet in de Nederlandse regelgeving opgenomen. ■

K.H. Boonzaaijer, LL.M. MSc is recent afgestudeerd in de masters Rechtsgeleerdheid en Economics and Business aan de Erasmus Universiteit Rotterdam en als wetenschappelijk docent en onderzoeker verbonden aan de Erasmus School of Law.

Prof. dr. S.G. van der Lecq is onder andere deeltijdhoogleraar Pensioenmarkten aan de Erasmus School of Econo-

mics en intern toezichthouder bij diverse (financiële) instellingen.

Dr. Ir. S. van Veldhuizen is programmaleider financiële markten bij het Centraal Planbureau en was ten tijde van het onderzoek werkzaam als strategisch beleidsmedewerker bij de Autoriteit Financiële Markten.

Noten

1 Zie: Wetsvoorstel Bepalingen over het accountantsberoep, de Nederlandse beroepsorganisatie van accountants en de Commissie eindtermen accountantsopleidingen (Wet op het accountantsberoep). *Kamerstukken II* 2011/12, 33 025, nr. 1-20; *Kamerstukken I* 2011/12, 33 025, nr. A-L; Wet van 13 december 2012, houdende bepalingen over het accountantsberoep, de Nederlandse beroepsorganisatie van accountants en de Commissie eindtermen accountantsopleiding (Wet op het accountantsberoep). *Staatsblad* 2012, 680; Besluit van 13 december 2012, houdende vaststelling van het tijdstip van inwerkingtreding van de Wet op het accountantsberoep. *Staatsblad* 2012, 681.

2 Zie voor een bespreking van de Europese wetsvoorstellen het MAB-themanummer van mei 2012.

3 Bovendien is overeengekomen dat een OOB de mogelijkheid kan krijgen om bij wijze van uitzondering bij de bevoegde autoriteit het verzoek in te dienen om na afloop van de maximale roulatietermijn toestemming te verlenen voor verlenging van de opdracht met nog eens maximaal twee jaar.

4 Zie: Vragen van het lid Aukje de Vries (VVD) aan de minister van Financiën over het bericht "Europese accountantsregels wijken af van de Nederlandse wet" (ingezonden 24 december 2013). Antwoord van Minister Dijsselbloem (Financiën) (ontvangen 22 januari 2014). *Aanhangsel Handelingen II* 2013/14, nr. 999.

5 Richtlijn 2006/43/EG van het Europees Parlement en de Raad van 17 mei 2006 betreffende

de wettelijke controles van jaarrekeningen en geconsolideerde jaarrekeningen, tot wijziging van de Richtlijnen 78/660/EEG en 83/349/EEG van de Raad en houdende intrekking van Richtlijn 84/253/EEG van de Raad.

6 Momenteel zijn er 13 OOB-vergunninghoudende accountantskantoren opgenomen in het register van de AFM (Autoriteit Financiële Markten, 2013a).

7 Omdat accountantscontrole een ervarings- en vertrouwensgoed is, worden controlecliënten gehinderd door informatieasymmetrie wanneer zij een accountant selecteren (Willenborg, 2012). Op basis van waarneembare accountants(kantoor)kenmerken maken cliënten een voorselectie en zij vergaren meer informatie door het interviewen van potentiële accountants. Pas na definitieve selectie zal de ervaring in latere controlejaren leren of de geselecteerde accountant inderdaad geschikt en ter zake kundig is. De controle is daarom een ervaringsgoed. Vanwege de complexiteit van de controletaak zal de informatieasymmetrie zelfs niet volledig verdwijnen nadat de controle wordt uitgevoerd. Controle is daarom ook een vertrouwensgoed. Goodwill zal een belangrijke rol spelen wanneer cliënten hun geprefereerde accountant kiezen.

8 De zorgverzekeraars zijn niet inbegrepen, aangezien deze enigszins los staan van financiële conglomeraten.

9 De analyse in uitsluitend paragraaf 3 is uitgevoerd op basis van de oorspronkelijke termijn van acht jaar, aangezien de toezegging van een termijn van tien jaar werd gedaan kort voor af-

ronding van dit artikel. De langere roulatietermijn heeft uitsluitend consequenties voor Delta Lloyd, die in plaats van boekjaar 2016 pas in boekjaar 2018 verplicht zal moeten rouleren. Dit geeft in sommige van de hiernavolgende scenario's een aantal extra potentiële marktverdelingen.

10 De hiernavolgende analyse wordt niet beïnvloed door de veronderstellingen en resultaten uit de verkenning in paragraaf 3.

11 Op grond van de verscheidenheid van voorkeuren van cliënten is onderscheid te maken tussen verticale en horizontale servicedifferentiatie (o.a. Philips & Thisse, 1982; Neven, 1985; Belleflamme & Peitz, 2010). Van verticale differentiatie is sprake indien bij een gelijke controleprijs alle cliënten een bepaald accountantskantoor prefereren boven andere kantoren. Van horizontale differentiatie is sprake indien bij een gelijke controleprijs cliënten niet overeenstemmen in hun voorkeur voor een kantoor. Alle controlecliënten hebben voorkeur voor hoge kwaliteit boven lage kwaliteit. In markten met kleine cliënten zal het vermogen en de bereidheid om controlekosten te betalen meer beperkt zijn dan in markten bestaande uit grote cliënten. In kleine markten zal daarom sprake zijn van verticale differentiatie. In de financiële sector kiezen klanten daarentegen vrijwel uitsluitend voor Big Four kantoren met een groot marktaandeel en een goede reputatie. Verschillende keuzes binnen deze deelmarkt zijn dus vooral een kwestie van horizontale differentiatie.

12 Zie noot 7.

Literatuur

- Arruñada, B. & Paz-Ares, C. (1997). Mandatory rotation of company auditors: A critical examination. *International Review of Law and Economics*, 17, 31-61.
- Autoriteit Financiële Markten. (2010). *Rapport*

algemene bevindingen kwaliteit accountantscontrole en kwaliteitsbewaking. Amsterdam: AFM. Geraadpleegd op http://www.vtw.nl/files/media/nieuws/2010_AFM_Kwaliteit-accountantscontrole.pdf.

- Autoriteit Financiële Markten. (2012). *Analyse van wetgevingsvoorstellen van de Europese Commissie voor hervorming van de accountantsmarkt*. Amsterdam: AFM. Geraadpleegd op <http://www.afm.nl/~media/Files/rap->

- port/2012/analyse-wetgevingsvoorstellen-ec.ashx.
- Autoriteit Financiële Markten. (2013a). *Report on AFM inspection of the quality of audit and system of quality control and quality monitoring at nine PIE license holders*. Amsterdam: AFM. Geraadpleegd op <http://www.afm.nl/~media/Files/rapport/2013/report-audit-firms.ashx>.
 - Autoriteit Financiële Markten. (2013b). *AFM verheugd over overeenstemming tussen EP en EU Lidstaten over versterking accountantscontrole*. Amsterdam: AFM. Geraadpleegd op <http://www.afm.nl/nl/nieuws/2013/dec/overeenstemming-accountantscontrole.aspx>.
 - Autoriteit Financiële Markten. (2014). *Welke accountants zijn bevoegd*. Geraadpleegd op <http://www.afm.nl/nl/professionals/afm-voor-accountants/vergunningen/welke-accountants-bevoegd.aspx>.
 - Belleflamme, P., & Peitz, M. (2010). *Industrial organization: Markets and strategies*. Cambridge: Cambridge University Press.
 - Bleibtreu, C., & Stefani, S.U. (2012). The interdependence between audit market structure and the quality of financial reporting: The case of non-audit services. Working Paper. *Working Paper Series of the Department of Economics*, 2012-01, University of Konstanz. Geraadpleegd op <http://ideas.repec.org/p/knz/dpteco/1201.html>.
 - Bleibtreu, C., & Stefani, S.U. (2013). The effects of mandatory auditor rotation on low balling behavior and auditor independence. *Working Paper. Working Paper Series of the Department of Economics*, 2013-14, University of Konstanz. Geraadpleegd op <http://ideas.repec.org/p/knz/dpteco/1314.html>.
 - Commissie De Wit. (2010). *Parlementair onderzoek financieel stelsel. Kamerstukken II 2009/10, 31 980, nr. 3-4*.
 - Competition Commission. (2013a). *Statutory audit services market investigation: Provisional decision on remedies*. London: Competition Commission. Geraadpleegd op <http://www.competition-commission.org.uk/our-work/directory-of-all-inquiries/statutory-audit-services>.
 - Competition Commission. (2013b). *Statutory audit services for large companies market investigation: A report on the provision of statutory audit services to large companies in the UK*. London: Competition Commission. Geraadpleegd op <http://www.competition-commission.org.uk/our-work/directory-of-all-inquiries/statutory-audit-services>.
 - Craswell, A., Francis, J., & Taylor, S. (1995). Auditor brand name reputations and industry specializations. *Journal of Accounting and Economics*, 20(3), 291-322.
 - European Commission. (2010). *Green Paper. Audit Policy: Lessons from the Crisis*. Brussels, 13 October 2010. COM(2010)561 final. Geraadpleegd op http://ec.europa.eu/internal_market/consultations/docs/2010/audit/green_paper_audit_en.pdf.
 - European Commission. (2011). *Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council on specific requirements regarding statutory audit of public-interest entities*. Brussels, 30 November 2011. COM(2011)779 final. Geraadpleegd op http://ec.europa.eu/internal_market/auditing/docs/reform/regulation_en.pdf.
 - European Commission. (2013). *Commissioner Michel Barnier welcomes provisional agreement in trilogue on the reform of the audit sector*. Brussels, 17 December 2013. MEMO/13/1171. Geraadpleegd op http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-13-1171_en.htm?locale=en.
 - Francis, J., Reichelt, K., & Wang, D. (2005). The pricing of national and city-specific reputations for industry expertise in the U.S. audit market. *The Accounting Review*, 80(1), 113-136.
 - Gerakos, J.J., & Syverson, C. (2013). *Competition in the audit market: Policy implications* (Working Paper No. 19251). Geraadpleegd op <http://www.nber.org/papers/w19251>.
 - Hay, D.C., Knechel, W.R., & Wong, N. (2006). Audit fees: a meta-analysis of the effect of supply and demand attributes. *Contemporary Accounting Research*, 23(1), 141-191.
 - Hotelling, H. (1929). Stability in competition. *The Economic Journal*, 39(153), 41-57.
 - Klemperer, P. (1987a). Markets with consumer switching costs. *Quarterly Journal of Economics*, 102(2), 375-394.
 - Klemperer, P. (1987b). The competitiveness of markets with consumer switching costs. *Rand Journal of Economics*, 18(1), 138-150.
 - Klemperer, P. (1995). Competition when consumers have switching costs: An overview with applications to industrial organization, macroeconomics, and international trade. *Review of Economic Studies*, 62(4), 515-539.
 - Le Vourc'h, J., & Morand, P. (2011). *Final Report. Study on the effects of the implementation of the acquis on statutory audits of annual and consolidated accounts including the consequences on the audit market*. Paris: ESCP Europe. Geraadpleegd op http://ec.europa.eu/internal_market/auditing/docs/other/full_study_en.pdf.
 - Majoor, G.C.M. (2012). Is Barnier het juiste antwoord op de vraag van de maatschappij naar een kritische accountant die zekerheid geeft over de financiële stabiliteit van een onderneming? *Maandblad voor Accountancy en Bedrijfseconomie*, 86(5), 167-175.
 - Neven, D. (1985). Two stage (perfect) equilibrium in Hotelling's model. *The Journal of Industrial Economics*, 33(3), 317-325.
 - Nieuw Amerongen, C.M. van, & Quadackers, L.M. (2012). 'Barnier' en de professioneel-kritische instelling van de accountant. *Maandblad voor Accountancy en Bedrijfseconomie*, 86(5), 176-184.
 - Numan, W., & Willekens, M. (2012a). Competitive pressure, audit quality and industry specialization. Unpublished manuscript. KU Leuven. Geraadpleegd op https://www.ou.edu/content/dam/price/accounting/files/quality_competition_Oklahoma_May2012.pdf.
 - Numan, W., & Willekens, M. (2012b). An empirical test of spatial competition in the audit market. *Journal of Accounting and Economics*, 53(1/2), 450-465.
 - Philips, L., & Thisse, J.F. (1982). Spatial competition and the theory of differentiated markets: An introduction. *The Journal of Industrial Economics*, 31(1/2), 1-11.
 - Salop, S. (1979). Monopolistic competition with outside goods. *The Bell Journal of Economics*, 10(1), 141-156.
 - Scot, W.D., & Gist, W.E. (2013). Forced audit change, industry specialization and audit fees. *Managerial Auditing Journal*, 28(8), 708-734.
 - Scharfrodsky, E., & Sturzenegger, F. (2000). Banking regulation and competition with product differentiation. *Journal of Development Economics*, 63(1), 85-111.
 - Toolsema, L.A. (2001). *Bank competition with product differentiation under different monetary policy rules* (Working paper). Geraadpleegd op <http://irs.ub.rug.nl/ppn/228124743>.
 - Willenborg, M. (2012). *Discussion: Competition in the audit market*. Presentation slides, 20th Symposium on Auditing Research, University of Illinois, 12 October 2012. Geraadpleegd op <http://www1.business.illinois.edu/accountancy/events/symposium/auditing-symposium/20th-symposium-auditing-research>.